

УДК 347.998.85

Писаренко Надія Борисівна –

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Nadiia B. Pysarenko –

candidate of juridical sciences,
associate professor of the administrative law department
of Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkov
e-mail: n.pysarenko@ukr.net
ORCID 0000-0003-2159-5459

Внутрішня незалежність суддів (деякі міркування на тлі змінених положень Кодексу адміністративного судочинства України)

У статті проаналізовано окремі положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Кодексу адміністративного судочинства України, звернення до яких може позначитися на внутрішній незалежності суддів. Запропоновано дещо відкоригувати означені положення з тим, щоб надати суддям впевненості у застосуванні нормативних приписів з огляду на «індивідуалізовані» характеристики вирішуваних ними правових конфліктів.

Ключові слова: адміністративне судочинство, незалежність суддів, висновок щодо застосування норм права, правовий висновок, викладений у рішенні за результатами розгляду зразкової справи.

В статье проанализированы некоторые положения Закона Украины «О судоустройстве и статусе судей» и Кодекса административного судопроизводства Украины, обращение к которым способно оказать влияние на внутреннюю независимость судей. Предлагается несколько откорректировать упомянутые положения с тем, чтобы придать судьям уверенности в применении нормативных предписаний с учетом «индивидуализированных» характеристик разрешаемых ими правовых конфликтов.

Ключевые слова: административное судопроизводство, независимость судей, вывод относительно применения норм права, правовой вывод, изложенный в решении по результатам рассмотрения образцового дела.

N.B. Pysarenko Internal Independence of Judges (Some Thoughts on the Basis of Amended Provisions of the Code of Administrative Proceeding of Ukraine)

The article has analyzed the Law of Ukraine ‘On the Judiciary and Status of Judges’ and the Code of Administrative Proceedings of Ukraine according to which i) conclusions on application of legal norms presented in rulings of the Supreme Court of Ukraine and ii) legal opinion of the Supreme Court on decisions upon consideration of exceptional cases are taken into account or should be taken into account during the selection and application of legal norms or during taking of decisions on certain cases. It has been established that these rules should be used cautiously because their careless application can influence internal independence of judges. It has been proposed to correct the mentioned provisions in order to give judges confidence in the use of regulatory prescriptions taking into account ‘individualized’ features of conflicts settled by them. It has been proved to read p. 6 of Art. 13 of the Law of Ukraine ‘On the Judiciary and Status of Judges’ as follows: “6. Conclusions on application of legal norms stipulated in rulings of the Supreme Court should be taken into account by other courts when they apply legal norms. The court has the right to derogate from the position presented by the Supreme Court in its opinion on application of legal norms only if it provides reasoning.” It has been proposed to read p. 3 of Art. 291 of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine as follows: “3. Legal opinions presented in the decision of the Supreme Court of Ukraine after considering an exceptional case are

recognized by other courts when they take decisions on typical cases which comply with features established in the decision on exceptional case. The court can derogate from legal opinion stipulated in the decision of the Supreme Court upon consideration of the exceptional case when it provides certain reasoning.”

Keywords: *administrative proceeding, independence of judges, conclusion on application of legal norms, legal opinion provided in the decision upon consideration of the exceptional case.*

«Незалежність суддів – це не тільки незалежність судової системи порівняно з іншими гілками влади; вона також має і внутрішній аспект. Кожен суддя незалежно від свого місця у судовій системі, здійснює однакові повноваження відносно інших суддів; <...> суддя приймає рішення виключно на основі Конституції та законодавства країни, а не на основі вказівок, наданих вищими за рангом суддями»[1, пункти 56, 71].

Постановка проблеми. Наведена цитата підштовхує до роздумів відносно запровадження через дію національного адміністративного процесуального закону окремих «інструментів», які, на нашу думку, мають використовуватися із обережністю. Адже необачливе їх застосування може позначатися на внутрішній незалежності суддів, уповноважених до того ж вирішувати правові конфлікти із владою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та невирішені раніше проблеми. Питання забезпечення внутрішньої незалежності суддів адміністративних судів знаходяться у полі зору науковців, які свої зусилля спрямовують на дослідження основних засад (принципів) адміністративного судочинства. Серед останніх згадаємо С. Бондарчука, О. Каплю, О. Пасенюка, А. Рибченка, Г. Тимченка, Н. Шевцову та ін. Однак згадані, а також інші правники, які опікуються проблемами засад адміністративного судочинства, у своїх роботах не вивчають їх з огляду на зміни, що відбулися в Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС, Кодекс), оскільки ці роботи виконано переважно до 2017 р., тобто до того як Кодекс було викладено у новій редакції.

Отже, метою представленої статті є окреслення імовірних проблем гарантування внутрішньої незалежності суддів адміністративних судів в умовах дії оновленого процесуального закону й надання пропозицій відносно шляхів їх (проблем) подолання.

Виклад основного матеріалу.

1. В аспекті внутрішньої незалежності суддів згадаємо правило, закріплене у ч. 6 ст. 13

Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно із ним *висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права.*

Про це правило схвально відізналася Венеціанська комісія у своєму Висновку щодо українських Законів «Про судоустрій і статус суддів» і «Про внесення змін до Закону «Про Вищу раду юстиції», відзначивши, що воно (правило) є «хорошим рішенням у системі, яка хоч і не має доктрини обов'язковості прецеденту, проте намагається забезпечити послідовний підхід до правового тлумачення» [2, п. 21].

Разом з тим, як показує досвід окремих європейських країн, закріплення подібних правил не забезпечує повну внутрішню незалежність суддів від позицій вищих судів, висловлених останніми у зв'язку із розв'язанням певних правових колізій. Так, останнє твердження підкріплює «французька ситуація», надзвичайно вдало описана у роботі російського автора А. Карапетова «Боротьба за визнання судової правотворчості в європейському та американському праві».

А. Карапетов зауважує, що у Франції рішення суду касаційної інстанції не розглядаються як джерела права, обов'язкові для застосування у подальших спорах. Останнім часом, за твердженням науковця, цитування практики касаційного суду в рішеннях нижчих судів поступово розповсюджується, але суд не вправі обґрунтувати своє рішення тільки посиланням на той або інший прецедент на манер англійських судів. Адже формально обов'язкова сила рішень касаційного або апеляційного судів не визнається, посилання на їх практику ніколи не наводяться у текстах судових рішень у якості єдиної правової основи. Основою рішення у будь-якому випадку має бути та чи інша норма закону, як би далеко її тлумачення не віддалялося від її буквального значення [3, с. 54].

Далі А. Карапетов звертається до робіт знаного французького правника Жана Карбон'є, який наголошував на тому, що в його країні

судова практика не є джерелом права, а скоріше є авторитетним джерелом натхнення для суддів. Однак, за спостереженням пана Карбон'є, касаційний суд, зазвичай, скасовує рішення нижчих судів, які відхиляються від його правових позицій. Щоправда, посилається при цьому він не на відступ від прецедентного права, а на порушення законодавства у тому вигляді, як його інтерпретує сам касаційний суд. За таких умов суди не можуть ігнорувати судову практику вищих судів, відступ від якої загрожує скасуванням їх рішень, і розглядають прецеденти касаційного суду як орієнтири, «порушення» яких є вельми небажаним [3, с. 55].

На додаток А. Карапетов відзначає, що у Франції через бюрократичну будову судової ієрархії, де судді не мають того «зіркового» та незалежного статусу, як в Англії чи США, а є кар'єрними чиновниками, залученими до служби у судовому корпусі, як правило, зі студентської лави, пряме непідкорення нижчих судів позиції судів вищих вважається аномалією і зустрічається нечасто. Бюрократична вертикаль та бажання рухатися кар'єрними сходами паралізують їх волю та готовність демонструвати позицію, відмінну від тієї, що висловлена вищими судами [3, с. 56].

Зауважимо, що у 2017 р. ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазнала змін. У попередній її редакції була вказівка на те, що суди вправі відступити від правової позиції, викладеної Верховним Судом у висновках щодо застосування норм права, однак з одночасним наведенням відповідних мотивів. Тепер за відсутності такої вказівки й з урахування приписів Кодексу адміністративного судочинства України, зокрема, тих, що вміщено у ст. 346, можна стверджувати, що суди першої та апеляційної інстанцій повинні обов'язково зважати на висновки Суду; відступити від них можна тільки на рівні касаційного перегляду рішення.

Важко бути повністю впевненими, але передбачаємо, що дія положення, відповідно до якого судді судів першої та апеляційної інстанцій мають беззастережно орієнтуватися на висновки щодо застосування норм права, позначиться на їх бажанні висловлювати свої обґрунтовані міркування щодо рішення в справі, а значить – на їх незалежності від позиції вищого суду. Дійсно, тільки суд касаційної інстанції вправі формувати

відповідні висновки. Однак суди нижчих інстанцій, зважаючи на конкретні обставини справи, не можуть бути обмежені у шансі відхилитися від останніх. Адже кожна конкретна конфліктна ситуація повинна вирішуватися з урахуванням індивідуалізованих обставин. Причому у результаті вирішення судової справи має бути постановлено рішення, яке впевнить конфліктуючі сторони у справедливому розв'язанні їх питання.

Не зменшуючи значущість єдності судової практики, підкреслимо, що саме такий результат вважаємо пріоритетним, а тому відстоюємо судження про необхідність викладення ч. 6 ст. 13 Закону «Про судоустрій і статус суддів» у наступній редакції:

«6. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної Верховним Судом у висновку щодо застосування норм права, тільки з одночасним наведенням відповідних обґрунтувань».

Відзначимо, що ч. 5 ст. 242 Кодексу адміністративного судочинства України має таке наповнення: «При виборі і застосуванні норм права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду». Викладення ч. 6 ст. 13 Закону «Про судоустрій і статус суддів» у запропонованій вище редакції, на наш погляд, не вимагатиме внесення змін до процитованого положення. Адже сформульовано воно м'яко, без вказівки на обов'язковість зазначених висновків.

2. Дослідження проблеми забезпечення внутрішньої незалежності суддів адміністративних судів спонукає звернутися до однієї із новацій процесуального закону – до *інституту типових та зразкових справ*, який представлений нині виключно нормами Кодексу адміністративного судочинства України.

Почнемо з того, що рішення у зразковій справі ухвалюється Верховним Судом (далі – Суд) як судом першої інстанції. Відповідно до ч. 3 ст. 291 КАС правові висновки, викладені у ньому, мають враховувати суди при ухваленні рішень у так званих типових справах. Хоча в КАС і надано орієнтири відносно ознак типових справ (п. 21 ч. 1 ст. 4), на такі ознаки повинен

вказати Суд у рішенні в кожній зразковій справі (ч. 10 ст. 290). Отже, за задумом законодавця, єдності у судовій практиці можна досягнути не тільки через формування Судом згаданих вище, обов'язкових для врахування судами висновків щодо застосування норм права, а і через звернення (при ухваленні рішень у типових справах) до позицій Суду, висловлених в рішеннях у зразкових справах.

Чи є позиція Верховного Суду у зразковій справі такою, що може позначитися на бажанні суддів нижчих судів висловлювати свої міркування з приводу результатів розв'язання типових справ? Очевидно, що вплив з боку позицій у зразковій справі значно поступається тому, що відчують судді, маючи висновок щодо застосування норм права. Адже, виходячи з приписів КАС, суди першої та апеляційної інстанцій можуть не враховувати висновки Суду, викладені у рішенні за результатами розгляду зразкової справи, що, однак, є однією з 2-х підстав для касаційного оскарження рішення апеляційного суду за наслідками перегляду типової справи (ч. 5 ст. 291).

Разом з тим, ухвалення рішень у зразкових справах, тягне інші, неочікувані наслідки, над якими, в аспекті забезпечення внутрішньої незалежності суддів, доречно замислитися, оскільки вони здатні певним чином знівелювати шляхетну мету запровадження даного інституту.

3 травня 2018 р. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду ухвалив рішення у зразковій справі про припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеній особі [4]. Розгляду цієї справи передувало передбачене законом подання судді Донецького окружного адміністративного суду, яка разом із матеріалами справи, що потім була розглянута як зразкова, надіслала до Суду копії 26 типових справ. У своєму рішенні Суд зазначив, що на момент звернення судді із проханням розглянути згадану справу як зразкову у провадженні Донецького окружного адміністративного суду перебувало 226 справ, які за ознаками можна було визнати типовими.

У контексті цієї зразкової справи в якості ознак типових справ Суд визнав наступні: 1) позивачами у цих справах є особи, які набули статусу внутрішньо переміщених та яким призначено пенсію згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне

страхування»; 2) відповідачами – територіальні органи Пенсійного фонду України, на пенсійному обліку яких перебувають позивачі; 3) спори виникли з аналогічних підстав у відносинах, що врегульовано одними нормами права (у зв'язку із припиненням територіальними органами Пенсійного фонду України виплати пенсій внутрішньо переміщеним особам з підстав, які не передбачені пунктами 1, 3–5 ч. 1 ст. 49 згаданого вище Закону); 4) позивачі заявили аналогічні позовні вимоги.

Примітно, що у п. 114 розглядуваного рішення Суд окремо відзначив, що його висновки підлягають застосуванню у справах, в яких позивачами є громадяни України зі статусом внутрішньо переміщених осіб, які отримують пенсію за Законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Крім цього Суд вказав на те, що суди мають звертатися до даного рішення при розгляді типових справ, якщо відповідач не заперечує проти того, що позивач має право на отримання пенсії, однак для здійснення такого права останній повинен спромогтися на додаткові дії, вчинення яких, вочевидь, не є за законом обов'язковим. Наведені формулювання, на наш погляд, є недостатньо конкретними, а тому спрямовують суддів нижчих судів на необхідність звернення до даного рішення у зразковій справі при розв'язанні надзвичайно широкого кола правових конфліктів.

Останнє твердження щодо недостатньої визначеності кола справ, під час розгляду яких мають враховуватися висновки, викладені у досліджуваному рішенні, обґрунтуємо ще й наступним. Суд, назвав сторін спірних ситуацій; більш-менш чітко визначив норми, застосування яких призводить до виникнення конфліктів; однак дуже поверхово окреслив предмет позову. Іншими словами, Суд не сказав, із якими вимогами можуть звертатися позивачі за даною категорією типових справ. У п. 113 рішення він охарактеризував їх як аналогічні, однак зауважив, що висловлені вони по-різному, хоча є однаковими по суті: визнати неправомірними дії щодо припинення виплати пенсії та зобов'язати відповідача відновити виплату пенсії.

Що стосується даної зразкової справи, то вимогами позивачки були наступні: а) визнати неправомірними дії управління Пенсійного фонду України щодо припинення з 1 квітня 2017

р. виплати їй пенсії, призначеної за віком; б) зобов'язати управління відновити виплату їй пенсії з урахуванням заборгованості, що виникла з 1 квітня 2017 р., шляхом перерахування коштів на поточний банківський рахунок; в) допустити негайне виконання рішення суду в частині виплати пенсії у межах суми стягнення за один місяць.

У резолютивній частині рішення Суд заявив, що зазначений позов він задовольняє у повному обсязі. Однак формулювання цієї частини судового рішення не відповідають тим, що були використані позивачкою у висунутих нею вимогах. Так, Суд: а) визнав протиправним та скасував розпорядження управління Пенсійного фонду України про припинення виплати пенсії; б) зобов'язав управління відновити виплату пенсії, що була призначена їй за віком, з 1 квітня 2017 р.; в) допустив негайне виконання рішення суду в частині виплати пенсії у межах суми стягнення за один місяць.

З огляду на невідповідність положень резолютивної частини рішення у зразковій справі вимогам, сформульованим позивачкою у позовній заяві, нагальним виглядає пошук відповідей на такі питання: 1) Чи належно Суд обґрунтував у своєму рішенні допущену ним невідповідність? 2) Чи мають суди нижчих інстанцій при ухваленні рішень в типових справах відтворювати положення резолютивної частини рішення у справі зразковій, не зважаючи на формулювання, запропоновані позивачами у позовних заявах?

Відносно заміни «визнання неправомірним дії щодо припинення виплати пенсії» на «визнання протиправним і скасування розпорядження про припинення виплати пенсії» Суд надав пояснення, які, на наш погляд, є вельми переконливими. Так, у пунктах 104 та 105 розглядуваного рішення Суд зазначив, що на момент звернення до суду позивачці не було відомо про розпорядження суб'єкта владних повноважень щодо припинення виплати їй пенсії. Тому Суд, з'ясувавши, що прийняття цього розпорядження передувало діям з припинення виплати пенсії, з метою ефективного захисту прав позивачки прийняв за необхідне відновити її право на пенсійне забезпечення, порушене відповідачем, шляхом визнання розпорядження протиправним та його скасування. На додаток Суд, з тим, щоб

засвідчити те, що він не вийшов за межі позовних вимог, констатував, що вимога про визнання неправомірним дії, за його позицією, охоплюється визнанням протиправним зазначеного розпорядження та його скасуванням.

Суд намагався пояснити заміну «зобов'язати управління відновити виплату пенсії з урахуванням заборгованості, що виникла з 1 квітня 2017 р., шляхом перерахування коштів на поточний банківський рахунок» на «зобов'язати управління відновити виплату пенсії з 1 квітня 2017 р.». Однак у цій частині його аргументація виглядає хиткою. Суд зауважив, що у судовому засіданні через пояснення відповідача та дослідження письмових доказів знайшов підтвердження той факт, що суб'єктом влади було припинено виплату пенсії; у той час як її нарахування не припинялось. Суд відзначив у своєму рішенні розмір щомісячних виплат, що були нараховані, та, очевидно, акумульовані на певних рахунках. Разом з тим, він не визначив загальну суму заборгованості, що виникла внаслідок припинення виплати пенсії, не окреслив порядок її погашення. Отже, незрозуміло, наскільки розбірливими є відповідні висновки Суду для відповідача, яке у дійсності зобов'язання покладене на нього цим рішенням, а відтак, наскільки реальним і, що надзвичайно важливо, не розтягнутим безкінечно у часі є його виконання.

Для нас очевидно, що положення про обов'язок поновити виплату пенсії з 1 квітня 2017 р. суб'єкт владних повноважень може сприймати так, як йому це зручно. Для виконання цієї вимоги резолютивної частини рішення достатнім для такого суб'єкта буде ухвалити нове розпорядження, яким поновити виплату пенсії. Але це може призвести до відновлення поточних виплат і аж ніяк не зобов'яже суб'єкта владних повноважень активізуватися щодо погашення заборгованості, яка виникла внаслідок неотримання позивачкою пенсії впродовж тривалого часу.

З огляду на викладене задаємося питанням, чи не слід було Суду поміркувати над тим, що резолютивна частина рішення у зразковій справі мала б вміщувати значно чіткіші формулювання, а саме: а) поновити виплату пенсії від дати ухвалення судового рішення; б) зобов'язати суб'єкта владних повноважень

здійснити виплату суми, що не була виплачена у період від дати припинення до дати постановлення рішення судом. Щодо останнього пункту, то Суд продемонстрував би своє прагнення забезпечити реальне виконання рішення, якби вказав у його тексті конкретну суму заборгованості.

На прикладі розглядуваного рішення можемо стверджувати, що кожне із положень резолютивної частини рішення у зразковій справі має знайти своє належне обґрунтування у мотивувальній його частині. Тому під правовими висновками Верховного Суду, викладеними у рішенні за результатами розгляду зразкової справи, який згадано у ч. 3 ст. 291 Кодексу адміністративного судочинства України, розуміємо такий висновок, який формується за рахунок і положень мотивувальної, і резолютивної його частин. Відтак, у рішенні в типовій справі суддя суду нижчої інстанції, керуючись вказаним нормативним приписом, повинен відтворювати положення резолютивної частини рішення у справі зразковій. Не виключаємо, що це позначиться на його внутрішній незалежності. Адже суддя, розуміючи, що шлях розв'язання певного конфлікту, запропонований у рішенні в зразковій справі, повноцінно не поновлює порушене право

й відхиляючись від формулювань Верховного Суду, завжди буде очікувати небажаного для нього скасування постановленого ним рішення. Отож, з метою забезпечення внутрішньої незалежності суддів під час розгляду типових справ пропонуємо ч. 3 ст. 291 КАС викласти у наступній редакції:

«3. Правові висновки, викладені у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, враховуються іншими судами при ухваленні рішень у типових справах, які відповідають ознакам, встановленим у рішенні в зразковій справі. Суд має право відступити від висновків, викладених Верховним Судом у рішенні за результатами розгляду зразкової справи, тільки з одночасним наведенням відповідних обґрунтувань».

Висновок. На останок зауважимо: висловлені міркування і пропозиції позбавлені категоричності. Вони є тільки спробою збагнути ідею, що закладена законодавцем у процесуальний закон, усвідомити її глибину та запропонувати якнайкращі шляхи її реалізації.

Список використаних джерел:

1. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) щодо незалежності судової системи, частина I: незалежність суду : прийнята Венеціанською комісією на 82-му пленарному засіданні (Венеція, 12-13 березня 2010 р.). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 88–105.
2. Спільний висновок Венеціанської комісії й Директорату з прав людини Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи щодо Закону «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону «Про Вищу раду юстиції» України: прийнятий Венеціанською комісією на її 102-му пленарному засіданні (Венеція, 20-21 березня 2015 р.). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/\\$FILE/Спільний%20висновок_BK_CDL-AD\(2015\)007.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/$FILE/Спільний%20висновок_BK_CDL-AD(2015)007.doc) (дата звернення: 13.06.2019).
3. Карапетов А. Г. Борьба за признание судебного правотворчества в европейском и американском праве. Москва: Статут, 2011. 308 с.
4. Рішення Верховного Суду від 3 травня 2018 р., судова справа № 805/402/18-а. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73869341> (дата звернення: 13.06.2019).

References:

1. Dopovid Yevropeiskoi komisii “Za demokratiuu cherez pravo” (Venetsianska komisiia) shchodo nezalezhnosti sudovoi systemy, chastyna I: nezalezhnist sudu : pryiniata Venetsianskoiu komisiieiu na 82-mu

plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 12-13 bereznia 2010 r.). *Yevropeiski ta mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva*. Kyiv, 2015. S. 88–105.

2. Spilnyi vysnovok Venetsianskoi komisii y Dyrektoratu z prav liudyny Heneralnoho dyrektoratu z prav liudyny ta verkhovenstva prava Rady Yevropy shchodo Zakonu “Pro sudoustrii i status suddiv” i vnesennia zmin do Zakonu “Pro Vyshchu radu yustytzii” Ukrainy: pryiniaty Venetsianskoiu komisiieiu na yii 102-mu plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 20-21 bereznia 2015 r.). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/\\$FILE/Spilnyi%20vysnovok_VK_CDL-AD\(2015\)007.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/$FILE/Spilnyi%20vysnovok_VK_CDL-AD(2015)007.doc) (data zvernennia: 13.06.2019).

3. Karapetov A. G. Borba za priznanie sudebnogo pravotvorchestva v evropejskom i amerikanskom prave. Moskva: Statut, 2011. 308 s.

4. Rishennia Verkhovnoho Sudu vid 3 travnia 2018 r., sudova sprava No. 805/402/18-a. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73869341> (data zvernennia: 13.06.2019).